

RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

FILOSOFIJOS PASKIRTIES SAMPRATA JUOZAPO GOLUCHOVSKIO TRAKTATUOSE

The Concept of the Purpose of Philosophy
in the Tractates of Józef Gołuchowski

SUMMARY

The article is a continuation of the analysis of the ideas of Józef Gołuchowski, a philosopher of Polish origin, who briefly taught at Vilnius University in the early 19th century. This article examines the statements on the purpose of philosophy in his tractates: "An outlook on Mathematics through its influence on human education", "On the role of the Philosophy in the life of entire nations and individual persons" and the tractate which was submitted in 1821 to contest the seat of professor of philosophy at Vilnius University. We compare the ideas of Friedrich Schelling and our author, discuss Gołuchowski's beliefs about the relationship of philosophy with religion and science, reconstruct the arguments why philosophy, which does not provide direct benefits, is significant and even necessary for society.

SANTRAUKA

Tęsdami Juozapo Goluchovskio, lenkų kilmės filosofo, kuris XIX a. pradžioje trumpai dėstė Vilniaus universitete, idėjų analizę, šiame straipsnyje nagrinėjame jo filosofijos paskirties sampratą, susiklostančią jo traktatuose „Požiūris į matematikos įtaką žmogaus išsilavinimui“, „Filosofijos reikšmė ištisų tautų ir atskirų individų gyvenime“ ir veikale, pateiktame Vilniaus universiteto paskelbtam konkursui filosofijos profesoriaus etatui užimti. Palyginame Friedricho Schellingo ir mūsų autoriaus idėjas, aptariame Goluchovskio įsitikinimus apie filosofijos santykius su religija ir mokslu, rekonstruojame argumentus, kodėl tiesioginės naudos neduodanti filosofija yra reikšminga ir net būtina visuomenei.

Žurnalo „Logos“ skaitytojai su Juozapo Goluchovskio mintimis galėjo susipažinti iš pastarąjį dešimtmetį publi-

kuotų straipsnių apie jo moralės ir mąstymo reikšmės sampratas (Vabalaitė 2012: 6–14; 2017: 82–86). Tęsdami šio fi-

RAKTAŽODŽIAI: Goluchovskis, Schellings, filosofijos samprata, gyvenimas, amžinasis būties pradai.

KEY WORDS: Gołuchowski, Schelling, concept of philosophy, life, eternal origin of Being.

losofo idėjų tyrinėjimus, pradedame straipsnių ciklą, kuriame analizuosime romantizmo bruožus ankstyvuosiuose Goluchovskio traktatuose. Tyrinėtojams žinomi trys traktatai, kuriuos autorius parašė prieš tapdamas Vilniaus universiteto dėstytoju. Tai jau nagrinėtas darbas apie matematikos įtaką žmogaus išsilavinimui ir taip pat jau nagrinėtas rankraštis, pateiktas Vilniaus universiteto paskelbtam konkursui filosofijos profesoriaus etatui užimti, bei labiausiai jaunąjį autorių išgarsinęs veikalas „Filosofijos reikšmė ištisų tautų ir atskirų individų gyvenime“. Anot Lietuvos filosofijos istorijos žinovo Daliaus Viliūno, būtent ši Goluchovskio knyga „buvusios Abiejų Tautų Respublikos erdvėje <...> sukėlė tikrą entuziazmą“ (Viliūnas 2014: 224); „buvo daugiau kaip ištisą šimtmetį trukusios lenkų „tautinės filosofijos“ (*Filozofia Narodowa*) kūrybos svarbiausioji ištaka, jos „idėjinis manifestas“ (ten pat). Kaip žinome, prasidėjus Goluchovskio atleidimo iš užimamų pareigų procesui, šį kūrinių skaitė ir jo ištraukas vertė tų laikų Vilniaus universiteto kuratorius Nikolajus Novosilcevas (Jachimowski 1933: 56–65), tad galime teigti, jog traktatas buvo svarbus ne vien lenkų skaitytojams. Jį vertinti kaip reikšmingą Lietuvos filosofijos istorijos paminklą mums leidžia ir tai, kad jos klasikas Romanas Plečkaitis išvertė šio Goluchovskio traktato ištraukas ir jas publikavo chrestomatiniame leidinyje *Filosofija Vilniaus universitete 1579–1832*. Kita vertus, siekiame parodyti, kad šis ir kiti mūsų autoriaus traktatai turi ne vien istorinę reikšmę, o aktualiausiai mūsų dienomis skamba tos mintys, kurias Goluchovskis rašė apie universalios išsilavinimo ir

fundamentalesnio tikrovės suvokimo reikšmę. Tad straipsnių ciklą pradedame nagrinėdami teiginius, kuriais jis aiškina filosofijos, kaip visos dvasinės sferos pagrindo, reikalingumą visuomenei.

Garsiausio traktato pradžioje mūsų autorius deklaruoja, kad „filosofija yra pats gyvenimas, iš tikrųjų ji būtų gyvenimo žydėjimas“ (Goluchowski 1822: 5). Platesnis kontekstas leidžia gyvenimo metaforą suprasti kaip reiškiančią be paliovos kintančią ir mentalinę, ir fizinę plotmes apimančią tikrovę, o pačią filosofiją – kaip netarpišką jos intelektualinę įžvalgą. Būtent filosofinė žiūra atverianti iš pradžių vieningą, vėliau išsišakojančią visų dalykų ir juos analizuojančių mokslų pamatą. Akivaizdu, kad tokią prielaidą Goluchovskis perima iš Friedricho Schellingo, kuriam, beje, ir dedikuoja šį savo kūrinių. Nors logiška būtų ieškoti jų abiejų mąstymo panašumų, Goluchovskio traktatas visiškai skiriasi nuo tuo laiku jau publikuotų Schellingo veikalų, taip pat net ir temiška jam artimiausių „Paskaitų apie akademinį studijų metodą“. Net ir šiose, ne vien filosofams skirtose paskaitose Schellingas pateikia nuoseklų filosofinį visų mokslų pagrindų aiškinimą, teigia, kad filosofija yra aukščiausias mokslas, idealiai atskleidžiantis pamatinį žinojimą (*Urwissen*), ir argumentuotai aprašo jos vietą būties ir jos pažinimo struktūroje (Schelling 1803: sk. 1, 5). Goluchovskis laikosi priešingos pozicijos ir tvirtina, jog apie filosofiją stengiasi rašyti suprantausiai neprofesionalams, nesiekti nuoseklios argumentacijos, ne įrodinėti, o retorinėmis priemonėmis įtikinti skaitytojus. Autorius teigia, kad konkrečių filosofijos sistemų plėtojimas ir jų tarpusavio pole-

mika yra greičiau kenksmingi, negu naudingi, nes kai įvairių kryptių filosofai pateikia kitų kryptių filosofų teorijų kritiką, nespecialistai ją dažniausiai supranta kaip visos filosofijos apskritai klaidingumo, tad ir nereikalingumo, pripažinimą. Pripažindami, kad šioje išvalgoje yra dalis liūdnos tiesos, negalime kartu su mūsų romantiku atmesti argumentuotos filosofinės polemikos reikšmės, nes tik joje išaiškėja, kiek patikimi yra kad ir vaizdingiausi būties problemų aprašymai.

Taigi atsakydami į klausimą, kokios mintys glūdi už romantizmo literatūrai būdingų grožybių, turime remtis aptariamo traktato lyginimu su akademiškesniu pobūdžiu pasižyminčiais Goluchovskio darbais. Nors tiesiogiai apie filosofijos paskirtį traktate „Požiūris į matematikos įtaką žmogaus išsilavinimui“ nėra svarstoma, čia kelis kartus nurodoma, kad matematika, kaip ir filosofija, leidžia mąstyti apie gilesnį, negu tiesiogiai jausliškai atsiveriantis, tikrovės klodą, suvokti ją kaip įvairiais santykiais susijusią visumą. Autorius nurodo, kad matematika kartu su filosofija žmogui atskleidžia transcendentalinę sritį, matematiniam mąstymui priskiria galias pajusti „vienovę su visa gamta“, „dangaus sferų harmoniją“, išgirsti „tolimų kraštų himnus“ (Gołuchowski 1825: 32), nors įprastai šios galios pripažįstamos būdingomis filosofijai. Žinoma, galima rekonstruoti ir autoriaus požiūrį į šių mokslų skirtumus. Jo nuomone, matematika skatina tuo pat metu sutelkti dėmesį į daugybę aspektų, išvelgti ir dalyko visumą, ir atskiras dalis, sukurti nuoseklią žinių grandinę bei nepažeisti detalių samprotavimo taisyklių. Apibendrinami vėlesnių traktatų

mintis, galime teigti, jog filosofijos ypatybė esanti ta, kad ji pradeda nuo bendriausių dalykų išvalgos ir tik remdamasi organiškose vienovės žiūra aiškinasi joje susitelkiančias įvairybės.

Šiuose traktatuose tik išorinę juslinę patirtį analizuojanti ir apibendrinanti filosofija vertinama kritiškai. Konkursui pateiktame traktate Goluchovskis pabrėžia, kad tikrojoje filosofijoje kalbama ne apie išorinių formų bei jų santykių suvokimą, ir teigia, kad tokia refleksija gali būti tik „lygties, kurioje nežinoma apibrėžta visais kitais žinomais dydžiais, išsprendimas; tai tėra vieno vertimas į kitą; tai – paprastesnis arba painesnis skaičiavimas, bet ne daugiau kaip skaičiavimas, kuriame, išskyrus santykinus vaizdinius, nieko nesugebame suvokti“ (Goluchovskis 2008: 306). Traktate apie filosofijos reikšmę analogiška mintis formuluojama nuosaikiau, autorius klausia, ar nėra taip, kad amžinybės žiūra besiremianti filosofija, kuri „skatina patį gyvenimą, ir tuo pačiu jį nukreipia į amžinosios šviesos spindulius“ (Gołuchowski 1822: 122) yra išmintingesnė už tą, kuri „tik nustato šių spindulių judėjimo formules, bet jų pačių negali įdegti“ (ten pat). Filosofijos reikšmė esanti atskleisti nesantykiškus dalykus, išvaduoti žmogaus intelektą nuo dvejonų, kuris iš kelių požiūrių yra arčiau tiesos.

Tokiu būdu Goluchovskio, kaip ir daugelio kitų filosofų, aiškinimuose filosofija atsiduria tarp religijos ir kitų mokslų. Originalesnė yra jo nuomonė, kodėl mokslams negali padėti religija ir kaip šiomis aplinkybėmis jiems padeda filosofija. Filosofas teigia, kad iš esmės religija yra dvasios nusiramimas Dievuje, o filosofija – dieviškumo ieškojimas

visame, kas egzistuoja, „dvasios judėjimas per visas erdves bei visus laikus siekiant išvelgti Dievo šlovę“ (ten pat: 54). Konkretūs mokslai, kaip to judėjimo keliai, kelia reikalavimą apmąstyti ne vien tikrovės centrą, bet ir daugybę įvairių jos sričių ir rezultatus išreikšti sąvokomis. Tose periferinėse srityse intelektas susiduria su nevienaprasmiais vaizdiniais, tad jam kyla grėsmė pasimesti abejonėse. Filosofija, anot autoriaus, šiuo atveju mokslams yra vedlys, raginantis specializuotuose keliuose nepamesti iš akių jų pačių pamatinių principų. Be to, ji leidžia vienas nuo kito atsiskyrusių mokslų tyrinėtojams apmąstyti visų tikrovės pažinimo sričių sąsają.

Žinoma, pamatinių principų supratimas yra dar svarbesnis gilinantis į filosofines teorijas. Goluchovskis išreiškia radikalią nuomonę, kad filosofiškai mąstoma tik kuriant savo filosofiją. Kita vertus, jis pripažįsta, kad „gilios filosofijos supratimui iš pagrindų reikia beveik tiek pat genialumo, kiek ir tam, kad ją pats sukurtum“ (ten pat: 157). Taigi norint suvokti kito filosofo mintis, būtina savarankiškai pasekti jo keliu nuo pirminės išvalgos iki išplėtos teorijos ir nepamiršti, jog sąvokos filosofijoje yra tik eskizai, nurodantys tai, kas kitam kalbos priemonėmis adekvačiai negali būti perduota.

Pats filosofas pripažįsta, kad vien utilitariniuose rūpesčiuose paskendusiams biurgeriams ir tik praktinės savo mokslo taikymo naudos siekiantiems mokslininkams rimta filosofija atrodo sudėtinga, bet nieko verta. Manytume, kad tik antrašę ar trumpą žinutę lengvai suvokiantiems mūsų dienų žmonėms ji atrodytų taip pat, kaip nurodė mūsų autorius, arba net dar prasčiau. Aktualumo neprarado ir daug kitų Goluchovskio minčių apie neadekvačiai suprantamą filosofijos paskirtį, filosofams keliamus priekaištus dėl jų veiklos nenaudingumo ir siekį juos motyvuoti imtis tuo momentu „topinių“ temų. Į kelias iš jų, šiuolaikiškai kalbančias apie realų publikos ir vyriausybės santykį su filosofija, norėtume atkreipti skaitytojų dėmesį:

Reikia atsižvelgti ne tik į didžiosios minios poreikius, nes kilniausi tautos poreikiai, kaip ir kilniausios jos mintys išsakomos tik saujelės tų, kurie joku būdu nesitenkindami tuo, kas kitus visiškai užpildo, savyje jaučia veržimąsi taip pat įkopti į aukščiausią viršūnę. Valstybė turi jais pirmiausia rūpintis ir jų lavinimui steigti įstaigas, jei iš jų ir neturėtų jokios tiesioginės naudos, netgi dėl jų turėtų patirti aukų. <...> kaip jie [Platonai] gali atsirasti, jei mokslininkai visose mokslinėse prekyvietėse aukščiausią filosofijos pakilimą apšaukia nenaudingumu, perspėja dėl jos jaunimą kaip dėl kenksmingų arba bent laiką gaišinančių svajonių, <...> jei ją įvelka tik į tokias formas, kurias laiko naudingomis arba savo mokslams, arba kokiems nors kitiems verslams? (Goluchovskis 1979: 120–1).

Neįmanoma apskaičiuoti, kokių baisių nuniokojimų sukelia paviršutiniška filosofija ir kaip stipriai ji stabdo ir gyvenimo, ir mokslo polėkį. O ji bus paviršutiniška – nes vis dėlto kažkokia filosofija visuomet turi būti, kol valstybė viešai jos nekultivuos ir šiam kultivavimui neskaitins geriausių protų; toliau, kol ji, leidusi jos viešai mokytis, jos nepaliks jos pačios vystymuisi, bet ją tampys šen ir ten pagal savavališkai sugalvotus tikslus (ten pat: 123).

Citatose tiesiai teigiama, kad filosofija nėra naudinga tiesiogine šio žodžio prasme, o siekiant jos praktinio naudingumo, kyla grėsmė nukrypti į paviršū-

tiniškus paauklėjimus ar pasvarstymus. Visiškai pritardami autoriui turime paklausti, kodėl, jo nuomone, filosofija vis dėlto turėtų būti būtina visuomenės gyvenimo dalis. Rekonstravę Goluchovskio traktatų mintis, galime išskirti dvi tarpusavyje susijusias jos būtinumo priežastis. Pirmoji yra ta, kad visuomenės gerovė reiškia ne vien jos narių gerovę, bet ir joje egzistuojančių, tarp jų ir ma-

terialinės naudos neteikiančių, veiklos sričių įvairovę. Tad pats pažinimas, taip pat ir filosofijos pažinimas, gali būti ne vien priemonė, o tikslas savaime. Antroji yra ta, kad filosofija išplečia akiratį, leidžia savo veiklos sritį pamatyti plačiame kontekste. Tuomet individas mato ne vien savo, bet ir bendrus interesus ir, mūsų autoriaus nuomone, per filosofiją ima dalyvauti bendrajame gyvenime.

IŠVADOS

Tikrąją filosofiją mūsų aptariamas autorius interpretuoja kaip gyvenimiškų tikslų nesiekiančią amžinų pradų išvalgą ir jų sklaidos apmąstymą. Esmės išvalgos aspektu ir pagarba tam, kas dar negali būti paaiškinta sąvokomis, filosofija esanti panaši į religiją. Viena jos paskirčių yra būti savotišku tarpininku tarp religijoje suponuojamų slėpinių, hipotezių apie bendrus tikrovės pagrindus ir nuosekliais samprotavimais formuluoja-

mų mokslų teorijų. Filosofijos teikiamas platus ir gilus tikrovės suvokimas esąs vertingas pats savaime, bent jau ne mažiau kaip bet kuri kita dvasinė veikla. Be to, toks suvokimas padedąs išvelgti bendrąjį interesą ir pasiryžti jo siekti. Žinoma, lieka neaišku, kaip įmanoma pati netarpiška tikrovės išvalga, kas yra tas amžinasis pradas, tad šiuos ir kitus Goluchovskio filosofijos klausimus nagrinėsime kituose straipsniuose.

Literatūra

- Goluchovskis Juozapas Vaitiekus. 2008. Konkursinis traktatas, Viliūnas D. (sud.). *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje–pirmojoje XIX a. pusėje*: 262–230. Iš lenkų k. vertė D. Viliūnas. Vilnius: KFMI.
- Goluchovskis Juozapas. 1979. Filosofijos reikšmė ištisų tautų ir atskirų individų gyvenime. I d. III sk., Plečkaitis R. (sud.) *Filosofija Vilniaus universitete 1579–1832*: 109–127. Iš vokiečių k. vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Gołuchowski Joseph. 1822. *Die Philosophie in ihrem Verhältnisse zum Leben ganzer Völker und einzelner Menschen*. Erlangen: J. J. Palm und Ernst Enke.
- Gołuchowski Józef. 1825. O wpływie matematyki na wykształcenie człowieka. Przeł. M. Moch-nacki, *Dziennik Warszawski*: II (5): 3–36.
- Jachimowski Tadeusz. 1933. Dokumenty do spra-

wy pozbawienia katedry filozofji Józefa Gołuchowskiego w Uniwersytecie Wileńskim, *Archiwum komisji do badania historii filozofji w Polsce* 5: 1–72. Krakow: Nakładem Polskiej Akademji umiejętności.

- Schelling Friedrich Wilhelm Joseph. 1803. *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums*. Pasiiekiamas: <https://www.projekt-gutenberg.org/schellin/methstud.html> [žr. 2020 02 21]
- Vabalaitė Rūta Marija. 2012. Moralės filosofijos ypatybės Juozapo Goluchovskio „Konkursiniame traktate“, *Logos-Vilnius* 73: 6–14.
- Vabalaitė Rūta Marija. 2017. Mąstymo reikšmės interpretacija pirmajame Juozapo Goluchovskio traktate, *Logos-Vilnius* 90: 82–86.
- Viliūnas Dalius. 2014. *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų instituto leidykla.